

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ

А.О. Івахненко

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ «ВСТУП ДО
ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА»**

для студентів 2-го курсу факультету «Референт-перекладач», спеціальності

035 Філологія

Видавництво НУА

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ

А.О. Івахненко

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ «ВСТУП ДО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА»

для студентів 2-го курсу факультету «Референт-перекладач», спеціальності
035 Філологія

Харків
Видавництво НУА
2020

УДК 81.25 (075.8)

I 24

*Рекомендовано кафедрою теорії та практики перекладу
протокол № 9 від 02.03.2020*

А в т о р - у к л а д а ч А.О. Івахненко

Р е ц е н з е н т : кандидат педагогічних наук, доцент І.Ю. Гусленко

Конспект лекцій призначається для студентів 2 курсу факультету «Референт-перекладач».

Мета конспекту лекцій – ознайомити студентів із предметом, методами та завданнями теорії перекладу; напрямками в сучасному перекладознавстві; видами перекладу; різницею між усним та письмовим видами перекладу; існуючими перекладацькими трансформаціями; основними проблемами, що виникають під час перекладу

Івахненко, Антоніна Олександрівна.

I 24 Конспект лекцій зі Вступу до перекладознавства, для студентів 2-го курсу факультету «Референт-перекладач», спеціальності 035 Філологія; Нар. укр. акад., [каф. теорії та практики пер.]. – Харків : Вид-во НУА, 2020. –36 с.

Конспект лекцій предназначается для студентов 2 курса факультета «Референт-переводчик».

Цель конспекта лекций – ознакомить студентов с предметом, методами и задачами теории перевода; направлениями в современной теории перевода; видами перевода; различиями между устным и письменным переводами; существующими переводческими трансформациями; основными проблемами, возникающими во время перевода.

УДК 81.25 (075.8)

© Народна українська академія, 2020

ЗМІСТ

Тема 1. Переклад і перекладознавство.....	6
Тема 2. Історія перекладу в Європі.....	12
Тема 3. Переклад на території сучасної України (до XX століття).....	19
Тема 4. Перекладознавство у XX ст. (основні напрями).....	24
Тема 5. Переклад і перекладознавство в Україні XX ст.....	30
Тема 6. Види перекладацьких трансформацій.....	33

ВСТУП

Дисципліна «Вступ до перекладознавства» розрахована на 18 годин лекцій. Вона пропонує перше знайомство студентів із теорією перекладу та основними її питаннями: метою науки, її центральними поняттями; розподілом перекладів на види; підходами до аналізу текстів оригіналів і перекладів; а також позатекстового матеріалу, як-от поглядів перекладача та/чи читача на переклад, роботи редакторів і видавництв, загальної культурної ситуації, що склалася тощо. Завдяки курсу студенти знайомляться з ключовими діячами науки і культури, які торкалися проблем перекладу, з популярними теоріями щодо різних перекладацьких проблем, філософськими розумами щодо того, чим є переклад. Слухачі також дізнаються про методи порівняльного аналізу джерельного і цільового текстів і засвоюють головні поняття, якими оперує теорія перекладу.

Дисципліна «Вступ до перекладознавства» закладає базу для більш глибокого вивчення теорії перекладу на 3 курсі та готує студентів до застосування отриманих знань під час діяльності в межах дисципліни «Практика перекладу»

Даний методичний посібник, створений у межах зазначеної дисципліни, являє собою короткий конспект лекцій і розроблений, у першу чергу, для самостійної роботи студентів, а саме: повторення й закріплення ними матеріалу, прослуханого під час лекції. Крім того, посібник стане в нагоді й тим слухачам, хто, у силу різних причин, пропустив одне або кілька занять.

Тема 1

Переклад і перекладознавство

1. Поняття перекладу. Види перекладу
2. Предмет, методи, задачі перекладознавства

1. Поняття перекладу. Види перекладу

Переклад, або перекладацька діяльність, – це міжмовна діяльність, яка полягає в передачі змісту тексту однією мовою засобами іншої мови, а також результат такої діяльності. Тобто, переклад, водночас, виступає і як процес, і як результат діяльності людини.

Текст – це послідовність осмислених висловлювань, котрі передають інформацію та об'єднані спільною темою, і має властивості зв'язності і цілісності.

Існує й інше визначення перекладу, в якому більша увага приділяється особливостям тексту оригіналу: це відтворення тексту оригіналу іншою мовою, при якому зберігається більшість інформативних і стилістичних особливостей першотвору.

Наведені визначення є базовими і загальноприйнятими, але кожен провідний науковець намагається дати свій варіант визначення терміну, і на сьогоднішній день таких визначень існує кілька десятків.

Основні види перекладу

Коли ми кажемо про види перекладу, потрібно розуміти, з якої точки зору ми їх виділяємо. Так, наприклад, у залежності від форми мовлення виділяють *письмовий* і *усний* переклад. Усний переклад, у свою чергу, розділяють на *усний послідовний* (часовий проміжок між оригіналом і перекладом становить 1-5 хвилин) і *синхронний* (часовий проміжок між оригіналом і перекладом становить 5-12 секунд).

Серед особливостей усного перекладу слід виділити такі:

- Синхронний переклад здійснюється в спеціальній звуконепроникній кабінці. Оригінал подається в навушники, переклад йде в мікрофон. Перекладач себе не чує.

- При послідовному перекладі можна користуватися блокнотом, стисло записувати виступ промовця.

Види перекладу також відрізняються метою їх виконання (її ще називають «домінуючою комунікативною функцією» джерельного тексту) виділяють *інформативний* (або *фаховий*, чи *спеціальний*) і *художній переклад*. Так, мета художнього перекладу – передача емотивного (тобто емоційного), естетичного впливу на читача, а мета перекладу інформативних текстів – передача опису певних фактів та/чи їх аналіз задля поінформування читача. Таким чином, мета перекладу часто-густо залежить від *жанру джерельного твору* (тобто, оригіналу).

Серед жанрів інформативного перекладу виділяють такі:

- науково-технічний переклад,
- переклад газетних матеріалів,
- переклад офіційних паперів

Науково-технічний переклад також ділиться на більш дрібні жанри, а саме:

- патентна література,
- науково-технічна періодика,
- неперіодичні видання.

З іншого боку, науково-технічний переклад можна розділити на піджанри в залежності від наукового напрямку тексту, а саме: *юридичний*, *медичний*, *технічний переклад* тощо.

Особливості фахового перекладу:

- Велика кількість фахової лексики -> пошук її еквівалентів у цільовій мові.

- Специфічна будова фраз: складний синтаксис (юридичні, деякі ділові тексти), перфект і пасивний стан (технічні тексти).

Види художнього перекладу

- Переклад поезії
- Переклад прози
- Переклад драми

Особливості перекладу поезії

- Необхідність збереження форми (жанр, рима, віршовий розмір)
- Стилiстичні прийоми (метафора, метонімія, алітерація, ін.)
- Адаптація до цільової культури

Особливості перекладу прози

- Стилiстичні характеристики тексту
- Наявність алюзій і прихованих / явних цитат
- Загальногуманітарний рівень знань перекладача

Особливості перекладу драми

- Різниця у передачі слів автора та реплік персонажів
- Неможливість використання посторінкових виносок, приміток
- Необхідність урахування правил / традицій театральних постановок у цільовій культурі, адаптація до них цільового тексту

І, нарешті, у залежності від повноти передачі інформації виділяють *повний, реферативний, анотативний* переклад. Реферативний і анотативний переклад являють собою *скорочений* переклад. У першому відтворюється зазвичай 20% інформації оригіналу, у той час як анотація може складатися з 10 рядків або 2000 символів, в залежності від вимог замовника. Анотативний переклад відрізняється від перекладу анотації тим, що у першому випадку анотацію складає сам перекладач, а у другому перекладач отримує вже готову анотацію, яку він/вона має відтворити іншою мовою.

2. Предмет, методи, задачі перекладознавства

Перш ніж перейти до питань, зазначених у назві, слід зазначити, що в усі часи головним питанням теорії перекладу було *відношення перекладача до оригіналу й співвідношення джерельної та цільової мов (ДМ і ЦМ)*.

Також, існували й існують два *основні* підходи до перекладу:

- буквальний (переклад слово до слова, або (інколи та лише за добу середньовіччя) – навіть літера до літери);
- вільний (передача думок, а не слів) – частіше відноситься до художнього, а особливо – до поетичного перекладу.

Першими теоретиками перекладу були самі перекладачі, що таким чином намагалися узагальнити власний досвід.

Теорія перекладу як явище.

Термін *теорія перекладу* (або *перекладознавство*, або *Translation Studies*) охоплює будь-які концепції, положення і спостереження, що стосуються перекладацької практики, способів і умов її здійснення, різних факторів, що здійснюють на неї прямий або опосередкований вплив.

Об'єктом перекладознавства є все, що входить в складне поняття комунікації з використанням двох мов, тобто: умови виникнення джерельного тексту, умови сприйняття цільового тексту, соціальний статус комунікантів, мовленнєва ситуація і різні супутні явища.

Провідне місце у сучасному перекладознавстві займає *лінгвістична* теорія перекладу. *Предметом* лінгвістичної теорії перекладу є порівняльне вивчення засобів різних мов і особливості їхнього використання в процесі перекладу.

А взагалі, у залежності від предмету дослідження, можна виділити такі напрямки в теорії перекладу:

- **лінгвістичне перекладознавство** (мовні перетворення у процесі перекладу);
- **психологічне перекладознавство** (психологія перекладу);

- **літературне перекладознавство** (теорія художнього, або літературного, перекладу);
- **соціологічне перекладознавство** (питання статусу перекладача / автора оригіналу, вплив ідеології на обирання певної стратегії перекладу тощо);
- **історичне перекладознавство** (історія перекладу і думок про переклад);
- інші.

У межах перекладознавства також можна виділити такі розділи:

- Загальна теорія перекладу
- Часткові теорії перекладу
- Спеціальні теорії перекладу

Розглянемо кожен із розділів нашої науки окремо. Так, *загальна теорія перекладу* – це розділ теорії перекладу, що вивчає найбільш загальні закономірності перекладу. Положення загальної теорії перекладу охоплюють будь-які види перекладу будь-яких оригіналів, написаних будь-якою джерельною мовою, будь-якою іншою мовою. Мається на увазі, що в межах загальної теорії перекладу виділяються особливості перетворення джерельного тексту на цільовий текст, які є характерними для будь-якої ситуації з тих, що перелічені вище. Наприклад, вплив стислого терміну виконання перекладу на якість такого перекладу.

Щодо *часткових теорій перекладу*, то вони вивчають різні аспекти перекладу з однієї конкретної мови іншою конкретною мовою, незалежно від жанру текстів, які досліджуються. Тут акцент робиться на збіги чи, навпаки, розбіжності у межах конкретної пари мов. Скажімо, проблеми перекладу з англійської мови українською та/чи навпаки. Тут на перше місце виступають саме мовні проблеми перекладу: граматичні, стилістичні тощо, і ми маємо справу з лінгвістичним перекладознавством.

На відміну від часткових теорій, *спеціальні теорії перекладу* розкривають особливості процесу перекладу текстів конкретних типів і

жанрів, а також вплив на характер цього процесу мовних форм і умов його здійснення. Передача термінів, чи відтворення стилістичного забарвлення твору – ті питання, які розглядають науковці в межах цього напрямку теорії перекладу.

У будь-якому разі, які б питання не розглядалися в наукових дослідженнях, у теорії перекладу є низка головних завдань, а саме:

- розробити основи класифікації видів перекладацької діяльності;
- розкрити сутність перекладацької еквівалентності;
- розробити загальні принципи наукового опису процесу перекладу;
- розкрити вплив на процес перекладу прагматичних і соціолінгвістичних чинників;
- визначити поняття «норма перекладу» і розробити принципи оцінки якості перекладу.

Яким саме чином проводяться дослідження в межах теорії перекладу? Основний метод дослідження в перекладознавстві – це *порівняльний аналіз джерельного і цільового текстів*, тобто, їх форми і змісту. Він дозволяє:

- розкрити внутрішній механізм перекладу;
- виявити еквівалентні одиниці;
- виявити зміни форми і змісту;
- з'ясувати, як долаються типові труднощі перекладу, а також, які елементи оригіналу залишаються не передані в перекладі.

Тема 2

Історія перекладу в Європі

1. Переклад у стародавні часи
2. Практика і теорія перекладу за доби Середньовіччя
3. Переклад у часи Відродження
4. Переклад і Новий час
5. Переклад у XX столітті: деякі особливості

1. Переклад у стародавні часи

Із цілком зрозумілих причин (відсутність писемності) переважає усний переклад, але за певних обставин, існував і письмовий переклад. Так, до нас дійшли такі письмові тексти:

- *договір про вічний мир між єгипетським фараоном і царем хетів*
- *розетський камінь - єгипетсько-грецька білінгва 196 г. до н.е.*

З часом, і лише після розвитку писемності і виникнення художніх творів, з'являється художній переклад. Деякі моменти, які слід відмітити:

- художній переклад в історії Європи починається з моменту скорення Греції римлянами;

- Тит Макцій Плавт (ок. 254-184 до н.е.) створював комедії, перероблені з грецьких комедій: його переклади зберігали сюжет оригіналу, але були доступні розумінню римського глядача й відбивали уявлення останнього про життя;

- Марк Туллій Цицерон (106-43 до н.е.) перекладав промови ораторів, його переклади були близькими до оригіналів.

Як бачимо, за добу Античності із двох головних підходів до перекладу віддавали перевагу більш-менш вільному перекладові. Ця ситуація різко змінилася за часів Середньовіччя через те, що основним джерелом текстів для перекладу слугували релігійні та навколорелігійні тексти (власне Біблія та Життя святих)

2. Переклад у Середньовіччі:

- схильність до буквалізму (через побоювання звинувачень у еретизмі);
- переклад сакральних книг із давньоєврейської мови та греки – латиною (Старий і Новий завіти, а також твори Аристотеля й частково – Платона)

Виключенням тут слугує Вульгата (переклад Біблії латиною св. Ієронімом Стридонським). Кредом святого було перекладати зміст, думки, а не окремі слова.

У Західній Європі факт перекладів слід розцінювати як позитивний: інколи місцевими мовами перекладалися твори «отців церкви», видних богословів, філософів, у т.ч. античних. Це не могло не слугувати розвитку місцевих мов. Карл Великий (кін. VIII – поч. IX ст.), який створив першу імперію в Європі після Римської, окрім усього іншого, зібрав навколо себе найкращих учених людей, і велику увагу приділяв якості перекладів. Таким саме ставленням до культури відрізнявся і перший король Англії – Альфред Великий (остання чверть IX ст.)

На загальнім європейським тлі явним виключенням була Іспанія, завойована арабами наприкінці VII ст. Перш за все, переклади виконувалися арабською мовою, а по-друге, араби, які сповідували іслам, перекладали багато робіт давньогрецьких філософів, яких не схвалювала християнська церква. Багато цих творів стали нам відомі саме завдяки арабським перекладам, і сучасними мовами їх часто-густо перекладали з арабської, через утрату давньогрецьких оригіналів.

Більш широкий розвиток перекладу, у тому числі й світської літератури, можна спостерігати тільки з початком епохи Відродження

3. Переклад за доби Відродження

Перекладачі Відродження (Англія, Німеччина)

- Сер Томас Мелорі (1417?-1471): переклад-обробка легенд Артурівського циклу із французької мови, а також провансальського, англо-норманського, середньовірногонімецького діалектів;

- Генріх Штейнхефель (переклади творів Езопа, Боккаччо), Альбрехт фон Ейб (переклади Плавта) – сучасний підхід до перекладу;

Олександр Тайтлер у 1790 року написав трактат «Принципи перекладу», де відзначив, що переклад повинен:

- повністю передавати ідеї оригіналу;
- зберігати стиль і манеру викладу оригіналу;
- читатися так само легко, як і оригінальні твори.

Звісно, у його трактаті мова йде, перш за все, про художній переклад.

Перекладачі Відродження (Франція)

- Етьєн Доле (переклади Платона); написав трактат «Про спосіб добре перекладати з однієї мови іншою» (*Etienne Dolet. De la maniere de bien traduire d'une langue en l'autre, 1540*). Спалений в 1546 г. за «нетакий» переклад репліки Сократа

- Жоашен дю Белле (переклади Овідія); написав трактат «Захист і прославляння французької мови» (*Joachim Du Bellay. Defense et illustration de la langue francaise, 1549*)

До речі, Етьєн Доле (1509-1546) за двісті років до Олександра Тайтлера висунув 5 вимог до перекладача:

- розуміти зміст перекладного тексту й намір автора
- досконало володіти мовою
- уникати тенденції перекладати слово до слова
- використовувати в перекладі загальноживані форми мовлення
- відтворювати загальне враження, вироблене оригіналом

Ці вимоги залишаються актуальними і сьогодні.

Реформація дала поштовх деякому переосмисленню біблійних текстів, відходу від католицьких канонів, і викликала необхідність перекладу сакральних книг сучасними європейськими мовами. Головний діяч

Реформації – німецький священник Мартін Лютер, якого вважають батьком літературної німецької мови.

Центральні моменти роботи Мартіна Лютера (*Martin Luther*):

- він переклав Біблію німецькою мовою (1522-1542);
- сміло й широко застосовував різноманітні елементи живого мовлення, завдяки чому його переклад Біблії зіграв видатну роль у розвитку німецької мови;

- він також написав послання «Про мистецтво перекладати» (*Von der Kunst des Dolmetschen*, 1540), де вимагав використання справжніх ресурсів народної мови.

Як бачимо, теорія перекладу весь час свого розвитку йде пліч-о-пліч із практикою перекладу; перекладачі також виступають і в якості дослідників. Цю традицію намагаються зберігати і донині.

З розвитком теорії та практики перекладу піднімається така проблема, як «що взагалі можна перекласти, а що – ні, і що, взагалі, можна вважати перекладом?» Цій проблемі приділяли велику увагу не лише перекладачі, а й письменники та філософи.

Питання про перекладність

- Данте заперечував можливість поетичного перекладу;
- Сервантес заперечував можливість перекладу взагалі (окрім як із латині й давньогрецької мови);

- В. Гумбольдт, А. Шлегель заперечують можливість художнього перекладу;

- Моріц Гаупт висловився так: «Переклад – це смерть розуміння»

4. Переклад у Новий час

Загальноприйнята на той момент вимога творчого підходу до перекладу, безсумнівно правильна як така, приводить до поширення вільного перекладу, іноді – надто вільного. Переробки, перекази, адаптації – нові чи давно забуті підходи до художнього перекладу стають все більш популярними.

Особливо сильно переробки поширилися в XVIII столітті у Франції, а потім – у наслідування їй – і в інших країнах Західної Європи. Але тепер такий підхід пов'язаний із особливим принципом: необхідно було опікуватися, в першу чергу, «гарним смаком» освіченої публіки.

Прихильники вільного перекладу (Новий час):

- Германія: фон Ейб (Плавт)
- Франція: Вольтер (про Шекспіра), Флоріан («Дон Кіхот» Сервантеса), Шатобріан («Загублений рай» Мільтона)
- Англія: Олександр Поуп («Одіссея»), Олександр Тайтлер (написав «Досвід про принципи перекладу» (*Essay on the Principles of Translation*, 1791))

Кінець XVIII – XIX ст.:

- новий, більш зважений і дбайливий підхід до перекладу;
- у 1778-1779 рр. німецький просвітител ь Гердер видає зібрані ним за багато років праці зразки фольклору (епосу й пісні) низки народів: «*Голоси народів у піснях*»;
- у 1827 р. Проспер Меріме видає «*Вибрані ілірійські вірші*» – стилізацію під зразки народної творчості Югославії, перекладені згодом О.С. Пушкіним як «Пісні західних слов'ян».

Німецька романтична школа перекладу

- Шиллер (1759-1805), («*Макбет*») прагнув показати як місцевий колорит трагедії в цілому, так і своєрідність шекспірівського стилю;
- І.В. Гете (1749-1832) в «*Західно-східному дивані*» (1814-1819) виявив глибоку цікавість до народної своєрідності східної поезії;
- Август Шлегель і Людвіг Тік (переклади Шекспіра й Сервантеса) намагалися відтворити якомога більше особливостей першотворів.

Переклад у XIX столітті

Від перекладачів стали вимагати більше вірності оригіналу й менше догоджання читачам – усі хотіли бачити Данте, Шекспіра й Сервантеса в їхньому власному вигляді, у народному одязі. Підвищення вимог до якості

перекладу загостило, разом із цим, усвідомлення його труднощів. Через це відбулося повернення до ідеї неперекладності.

«Теорія неперекладності»:

- У центрі уваги мовознавства було вивчення специфіки мови, розкриття її унікальної, неповторної структури, особливостей граматичного ладу й словникового складу кожної окремої мови, що відрізняють її від інших мов і становлять своєрідність мови, її національний «дух».

- Уважалося, що переклад повинен вичерпним образом відтворювати оригінал, що припускало принципову неможливість тотожності двох текстів, написаних різними мовами.

- Основи наукової теорії перекладу стали розроблятися лише ближче до середини ХХ століття

Опоненти теорії неперекладності:

- Фрідріх Шляєрмахер, трактат *«Про різні методи перекладу»* (Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher. *Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens* 1813);

- І.В. Гете в тому ж 1813 р. у доповіді, присвяченій пам'яті К.М. Віланда, підтримав положення про можливість повноцінного перекладу.

Виникнення теорії перекладу

Починаючи з 1820-х років, у Німеччині з'являється усе більше статей і книг, присвячених питанням перекладу.

Ульріх фон Вілямовіц-Меллендорфом у статті *«Що таке переклад?»* (Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff. *Was ist Übersetzen?*) стверджував, що мета художнього й, зокрема, поетичного перекладу може бути досягнута за допомогою вибору таких засобів, які викликали б у читача те ж враження й ті ж емоції, які викликає оригінал. Цю тезу автор проілюстрував практично прикладом власного перекладу віршів Гете, Шиллера, Гейне з німецького давньогрецькою і латиною.

5. Переклад у XX столітті

Ближче до середини XX ст. мовознавцям довелося докорінно змінити своє ставлення до перекладацької діяльності й почати її систематичне вивчення. На перший план почав висуватися *переклад політичних, комерційних, науково-технічних і інших «ділових» матеріалів*, де особливості індивідуально-авторського стилю не мають особливого значення чи взагалі відсутні. Основною метою перекладу стає забезпечення передачі інформації у всіх деталях, аж до значень окремих слів, таким чином, щоб переклад бути повністю автентичним оригіналу.

Тема 3

Переклад на території сучасної України (до XX століття)

1. Переклад у Київській Русі
2. Переклад після падіння держави Золотої орди

1. Переклад у Київській Русі

Першим, як і в Європі, і з тих самих причин, виникає усний переклад. Усних перекладачів називають «товмачами». Письмовий переклад з'являється вже в самому кінці X – на початку XI ст. З появою літератури як такої, центральне місце в ній займають саме переклади, а не оригінальні твори, оскільки література молода і потребує спочатку опрацювання зразків, які на той момент існують в Європі. При цьому переклад не є буквальним: в перекладах світської літератури використовується жива народна мова.

Мови і жанри перекладів

Перше місце належить перекладам із середньогрецької мови: перекладаються сакральні і церковні книги, «життя святих», історичні хроніки, світська література. Переклади із західноєвропейських і східних мов обмежувалися дипломатичною і торгово-діловою сферами – перш за все, релігійна та новкоколорелігійна література не викликала зацікавленості через різницю вірувань, а по-друге, художні тексти відбивали інше відчуття прекрасного та інший погляд на історичні події.

Період золотоординського іга відрізняється такими особливостями перекладів:

- прагнення максимального збереження старих звичаїв і уявлень;
- явна перевага буквалізму;
- перекладна література складається майже цілком із книг релігійного характеру.

Ці особливості взаємопов'язані, адже під час панування чужинців виникає тенденція до збереження всього, що було створено за часів незалежності, сприяючи збереженню національної самосвідомості, звідси – і певна «консервація» звичаїв, і тяжіння до заглиблення в національну релігію (загарбники дозволяли підкореним народам зберігати власні вірування і молитися власним богам), і побоювання змінити хоч слово в текстах, що перекладалися, – як наслідок зазначеної тенденції.

У XIV ст. ситуація змінюється кардинальним чином – влада Золотої орди починає слабшати, територія сучасної України упродовж наступних століть розподіляється між Великим князівством Литовським, Польщею та Московією. Змінюються і тенденції в підході до перекладів.

2. Переклад після падіння Золотої орди

Однією з видатних особистостей цього періоду слід назвати Максима Грека (1475/1480-1555/1556). Він прибув із Афонського монастиря у складі делегації до московського мітрополіта, і з часом його основною роботою стало вдосконалення перекладів зі середньогрецької мови і виправлення вже наявних перекладів. Але у 1525 році його звинуватили в ересі, у тому числі – через виправлення помилок у старих текстах, які вже були освячені традицією.

Особливості перекладів XV-XVII ст.:

- із середньогрецької перекладалися твори світського характеру (історичні, ораторсько-публіцистичні тексти);
- із західнослов'янських мов, з латині, з німецької – твори світського змісту (наукові книги з географії, алхімії, лікувальної справи, іноді – лицарські романи).

У ті часи переклади світської літератури доручалися іноземцям – товмачам Посольського приказу. Такі переклади рясніли буквалізмами через те, що перекладачі-іноземці погано знали російську мову. Але завдяки перекладам, нехай і поганеньким, в освічених аристократичних колах

з'являвся інтерес до західноєвропейської літератури, і коло перекладної літератури поступово розширювалося.

Переклад у допетровській Русі

- затвердження необхідності перекладати «силу і розум» – тобто, принцип перекладу за змістом;
- до творів світського характеру застосовувався вільний переклад;
- до літургійних текстів застосовувався принцип дослівного відтворення оригіналу.

Окремо тут стоять школа Максима Грека, з її критичним ставленням до тексту оригіналу, і діяльність Симеона Полоцького, який вимагав перекладати «і розум, і вислів» – тобто, і сенс, і форму першоджерела.

Основні риси школи Максима Грека (граматична теорія перекладу)

- визнання особливої важливості проникнення в граматику мови (мов);
- усвідомлення специфічних (граматичних і лексичних) відмінностей мов;
- прагнення наблизити книжну мову до живої розмовної мови;
- критичне ставлення до тексту, що перекладається.

Петровські часи (XVIII ст.):

- на першому місці – переклади наукової, технічної, військової та юридичної літератури, майже немає перекладів книг релігійного змісту;
- буквалізм, пов'язаний із нестачею власних термінів;
- інтерес до перекладів художньої літератури – французької та античної;
- перекладалися праці філософів і істориків, а також – твори сибірських народностей.

Кінець XVIII ст. – початок XIX ст.

- привертається увага до питань стилю;
- вплив французької школи класицизму («поліпшення» оригіналу, стратегія одомашнення);

- В.К. Тредіаковський: «Перекладач від творця тільки що ім'ям відрізняється»;

- з'являються перекладачі-професіонали.

Особливості перекладів у ХІХ ст.:

- оригінали становлять особливу художню й ідейну цінність (Шекспір, Шиллер, Байрон, Гете, Гейне, Гюго);

- В.А. Жуковський: поступово став зберігати образи оригіналу, пов'язані з місцем і часом дії. Але ступінь відповідності його перекладів оригіналам неоднакова і часто залежить від того, наскільки близький перекладачеві був автор джерельного твору;

- О.С. Пушкін: мета перекладу – збагачення російської поетичних скарбів; відрізнявся негативним ставленням до буквального перекладу.

В середині ХІХ ст. у Російській імперії відбувається новий етап розвитку практики і теорії перекладу: починається боротьба між прихильниками традиційних форм (Фет, Майков, Кароліна Павлова, А.К. Толстой) і молодими письменниками-демократами (не дворянами) (Плещеев, М.Л. Михайлов, Курочкін, Минаєв). Так, переклади Фета, Мея, Толстого характеризуються увагою до формальної своєрідності першотвору, до деталей. Переклади з Беранже, виконані В. Курочкіним, навпаки, є істотними переробками, адже його першочергова мета – створити аналогічний вплив на російського читача. Отже, можна сказати, що А. Фет був яскравим прихильником буквалізму; В. Курочкін і А. Дружинін віддавали перевагу згладжуванню, особливо при перекладі поетів з різко вираженою індивідуальною манерою; переклади ж Ірінарха Введенського відрізняються намаганням відтворити так званий «дух» оригіналу, доведеним до абсурду.

Принципи художнього перекладу, висунуті В.Г. Белінським:

- переклад не має «виправляти» чи «прикрашати» оригінал;
- перекладач повинен дотримуватися своєрідності першотвору;
- переклад має пропонувати читачеві повноцінну заміну оригіналу;

- «художній переклад» (тобто, прозовий) повинен являти собою вищий ступінь відповідності оригіналу, у той час як «поетичний переклад» має право на певну свободу.

Характерні особливості останньої третини ХІХ ст.:

- кількість перекладів зростає, а якість падає;
- перекладачі використовують стратегію згладжування і часто додають пояснення до своїх перекладів;
- зростає також і кількість перекладів сучасної оповідальної прози (з французької, німецької, англійської мов)

Причини низької якості перекладів:

- переклад прози вважався справою легкою, що не вимагає особливих талантів, лише знання іноземної мови;
- суб'єктивність перекладачів-письменників (І. Тургенєв, Л.М. Толстой, Ф.М. Достоевський);
- загальна політична атмосфера в країні.

Все це призводить до повернення до ідеї неперекладності художніх творів.

Тема 4

Перекладознавство у ХХ ст. (основні напрями)

1. Лінгвістична теорія перекладу
2. Теорія К. Райсс і Г. Фермеєра
3. Полісистемна теорія
4. Маніпуляційна теорія

Перш ніж переходити до розгляду конкретних теорій перекладу, зазначимо один момент стосовно загальних підходів у перекладознавстві. Отже, існують два загальноприйняті підходи: *прескриптивний* і *дескриптивний*.

- **Прескриптивний підхід:** теорія шукає і пропонує перекладачам принципи / правила, за якими потрібно здійснювати переклад. Переклад, з точки зору такого підходу, – це передача «застиглих» значень, що не залежать від мови та культури.

- **Дескриптивний підхід:** теорія описує, що насправді відбувається до / під час / в результаті перекладу, і намагається визначити причини того, що відбувається. Значення тут розглядається як явище динамічне і суб'єктивне, а поняття «якості» перекладу залежить від особливостей культури й історичної доби.

У межах прескриптивного підходу, зазвичай, кажуть про лінгвістичну теорію перекладу.

1. Лінгвістична теорія перекладу

Основні зарубіжні науковці, що вважаються засновниками даної теорії, – Ж.-П. Віне та Ж. Дарбельне, Дж. Кетфорд, Ю. Найда. Так, Ж.-П. Віне та Ж. Дарбельне спробували розробити системну класифікацію деяких мовних процедур, порівнюючи особливості словотворення і синтаксису в різних мовах. Недолік цієї теорії полягає, перш за все, в тому, що вона, скоріше,

являє собою контрастивну лінгвістику, а не перекладознавство як таке, оскільки не описує реальні операційні стратегії перекладача.

У межах лінгвістичної теорії перекладу виникає таке основоположне поняття, як «еквівалентність». Так, Дж. Кетфорд зазначав, що мета перекладу – не досягти еквівалентності значення, а знайти такі значення цільового тексту, які б могли замінити значення джерельного тексту у певній ситуації. Звідси виникає поняття «зсувів», тобто змін на різних рівнях (слово, речення, текст, культура). Ю. Найда вважав, що мірило еквівалентності – це реакція читача, особливо в перекладі Біблії. Юджин Найда також увів поняття *формальної та динамічної еквівалентності*.

Формальна еквівалентність орієнтована на оригінал (збереження частин мови, відсутність членування або перестановки членів речення, калькування ідіомі т.п.).

Динамічна еквівалентність орієнтована на реакцію реципієнта і прагне забезпечити рівність впливу на читача перекладу (адаптація лексики і граматики; переклад звучить так, «як автор написав би іншою мовою»).

2. Теорія К. Райсс і Г. Фермеєра

Ця теорія, яку дослідники назвали «скопос-теорією», належить до так званого «комунікативного підходу» в перекладознавстві. *Комунікативний спосіб перекладу* – обрання такого шляху передачі інформації джерельного тексту, в результаті якого з'являється перекладний текст з аналогічним впливом на читача. Головне завдання – збереження комунікативної функції (далі – КФ) тексту. На відміну від *функціонального підходу*, він не припускає скорочень чи спрощень.

Типи текстів за К. Райсс

- *Інформативні*: КФ опису – повідомлення інформації (наукова стаття, текст новин)
- *Експресивні*: КФ вираження емоцій. Орієнтовані на певне естетичне враження (роман, лірика, біографія)

- *Оперативні*: КФ звернення – закликає до певних дій (реклама, пропаганда, інаугураційна промова)

- *Аудіомедіальні*: за КФ належать до однієї з трьох груп. Оформлюються з використанням технічних засобів (ТБ/радіо; виступ із використанням музики).

Катаріна Райсс також запропонувала нову систему оцінювання перекладів.

Критерії оцінки перекладів:

- збереження типу тексту, його КФ;
- збереження внутрішньомовних інструкцій (лексичні, граматичні, стилістичні особливості ДТ);
- вплив позамовних детермінантів (ситуація і предмет мовлення; просторово-часові рамки; психологічні особливості автора і реципієнта і т.д);
- особливі випадки мети перекладу (реферат, переклад для дітей, ідеологічна адаптація).

Переходимо до, власне, скопос-теорії та її основних постулатів:

- “Скопос” (грець.) – мета
- Переклад – практична діяльність, успіх якої визначається досягненням мети. Мету перекладу визначає сам перекладач або замовник.
- Ступінь близькості цільового тексту джерельному неважлива.
- Переклад може не мати оригіналу взагалі.
- Центральна роль перекладача: він – консультант, фахівець із міжмовної комунікації.

У межах цієї теорії також уперше почали розрізняти «якісний» або «точний» переклад на два види: адекватний і еквівалентний, надаючи їм таких визначень: *адекватний переклад* – такий, що відповідає поставленій меті, він відноситься до процесу перекладу, у той час як *еквівалентний переклад* – такий, що відображає функціональні особливості оригіналу, він відноситься лише до результату перекладу.

3. Полісистемна теорія

Автором даної теорії вважають ізраїльського науковця Ітамара Евена-Зогара, який запропонував цю теорію в своїх публікаціях у 1970-х рр. На його думку, *полісистема* – це сукупність систем літератур у даній культурі, включаючи усі її жанри, а також – включаючи переклади з інших мов. Значимість перекладної літератури в історії літератури може бути двох видів: *первинна* – коли переклади стимулюють створення нових для цільової культури зразків та моделей, і *вторинна* – коли переклади лише підтримують уже існуючі зразки та моделі.

Інший представник полісистемної теорії, Гідеон Турі, виокремив і визначив певні «норми» перекладу, що впливають на рішення перекладачів, і включив ці чинники до широкої моделі сучасної теорії перекладу (див. його роботу «In search of theory of translation»).

Новітність підходу полісистемної теорії полягала також у тому, які види перекладів вона розглядала:

- власне переклади;
- вторинні переклади (переклад із третьої мови, мови-посередника);
- псевдопереклади (тексти, що вважалися або вважаються перекладами, але насправді такими не є).

Другий і третій види перекладів раніше залишалися поза увагою науковців, а часто-густо взагалі не вважалися перекладами, як такими.

Мета полісистемної теорії:

1) Показати, як переклад може функціонувати у літературній системі, та як він може здобути або зберегти панівну поетику або ідеологію;

2) Довести, що переклад грає вирішальну роль в утворенні літературної системи, і що він «допомагає нам зрозуміти роль перекладу у становленні літературних жанрів та літературних систем» (див. дослідження М. Тімошко).

Місце перекладеної літератури у літературній полісистемі

- а) у центрі;

б) на периферії;

в) десь посередині між центром і периферією

Умови для центрального положення:

– Цільова література є молодою, вона ще не сформувалася;

– Цільова література є «слабкою» або периферійною, або і те, й інше водночас;

– Цільова література / культура переживає кризу або певний поворотний момент.

4. Маніпуляційна теорія перекладу

Основоположною роботою в цьому напрямку вважається збірка «The Manipulation of Literature» (1985) за редакцією Т. Германса. Представниками маніпуляційної теорії є, перш за все, такі науковці: С. Баснет, А. Лефевр, Ж. Ламбер, Т. Германс, Г. Турі. *Переклад* тут розглядається як головний літературний інструмент, який великі соціальні установи використовували для «маніпулювання» даним суспільством заради «створення» бажаного типу «культури». Увага приділяється текстам, що *є або вважаються перекладами*.

Чому автори теорії прирівняли переклад до маніпуляції? За словами Тео Германса, «з точки зору цільової літератури всі переклади передбачають певну ступінь маніпуляції над джерельним текстом з якоюсь певною метою». Тобто, дослідник проводить паралель між індивідуальним розумінням тексту і маніпуляцією ним під час перекладу.

Андре Лефевр висуває такі фактори, що обмежують вибір текстів і процес перекладу:

- ідеологія, сила опікування та клієнтура (замовники та прохачі перекладу);

- норми поетики цільової мови;

- всесвіт дискурсу (предметна область);

- характер самих цільової та джерельної мов.

Питання, які ставить маніпуляційна теорія (за С. Баснет-Макгайр)%

1. Яким чином обирається текст для перекладу?

2. Яку роль грає перекладач у виборі стратегій?
3. Які критерії визначають стратегії, що їх використовує перекладач?
4. Яка роль видавця, редактора та патрона?
5. Як текст може бути сприйнятий у цільовій системі?

Тема 5

Переклад і перекладознавство в Україні ХХ ст.

Іван Франко – засновник теорії перекладу в Україні. Серед перекладів Івана Яковича велике місце належить перекладам з античних літератур. Це, перш за все, такі:

- Гомер і Гесіод;
- Софокл: «Цар Едіп», «Сапфо і Алкей», «Піндар і Менандр»;
- Горацій і Вергілій

Найвагомішою працею Франка-перекладача є «Фауст» Гете. У цілому, Іван Якович переклав українською мовою твори близько 200 авторів із 14 мов та 37 національних літератур. Він працював у межах німецької романтичної школи перекладів: на його думку, переклади творів світової літератури роблять їх частиною української культури.

Після робіт Івана Франка міцне підґрунтя розвитку українського перекладознавства заклав перша в Україні та в усьому Радянському Союзі монографія із питань перекладу «Теорія й практика перекладу» Олександра Фінкеля (Харків, 1929). В російській традиції вважається, що першою монографією була робота Андрія Федорова «О художественном переводе» (Ленінград, 1941).

В історії практики українського перекладу ХХ століття розглядають дві основні течії:

Перша – «класична» – походить від М. Старицького й І. Франка і, сягнувши вершин у *неокласиків*, виявляється сьогодні у практиці більшості провідних майстрів — від Гр. Кочура до М. Москаленка.

Її особливості:

- тяжіння до вироблених літературних норм;
- орієнтація на новітню європейську й національну традицію;
- обережне ставлення до експерименту в галузі форми й лексики;

- прагнення відтворювати стильові риси оригіналу переважно засобами нормативної мови.

Друга течія – «фольклорна» – спирається на усну творчість і традиції бароко. Представниками є П. Куліш, І. Костецький, В. Барка, М. Лукаш.

Її особливості такі:

- схильність до експериментів;
- використання фольклорного й діалектного матеріалу для відтворення стильових особливостей першотвору.

Також у межах теорії та практики перекладу виділяють кілька концепцій. Розглянемо їх.

Основою *класицистичної концепції* смислового перекладу є теорія *одомашнення*. Представниками цієї теорії є такі перекладачі: Микола Зеров, Василь Мисик, Дмитро Павличко, Микола Лукаш, Григорій Кочур, Дмитро Паламарчук.

Романтична концепція смислового перекладу полягає у відтворенні естетичного боку твору через стратегію *очуження*. Представники цієї концепції – Ігор Костецький і Василь Барка.

Новочасна школа українського перекладу ділиться на такі напрями:

- Романтики: Пантелеймон Куліш, Іван Франко;
- Неоромантики: Володимир Самійленко, Василь Щурат;
- Неокласики: Микола Зеров, Максим Рильський, Михайло Драй-Хмара, Юрій Клен (справжнє ім'я – Освальд Бургардт).

Неокласики – група українських поетів та письменників-модерністів початку 20 століття. На відміну від інших груп, не мали певної організації, не виступали з ідейно-естетичними маніфестами. Проте їхня присутність у літературному житті була досить вагомою, що позначилося не лише на творчому рівні, а й під час літературних дискусій 1925-1928 рр. Неокласики належать до так званих письменників доби Розстріляного відродження.

Починаючи з 1950-х років теоретики українського перекладу працюють у межах понять лінгвістичної теорії перекладу, що розвивалася в СРСР, та, що стосується художнього перекладу – в межах такого напрямку, як «реалістичний переклад» (автор терміну – І. Кашкін). Основоположниками лінгвістичної теорії перекладу в СРСР вважаються А.В. Федоров, Я.І. Рецкер, В.Ю. Розенцвейг, а їхні ідеї розвинув і доповнив В.Н. Комісаров. В.Н. Комісаров розглядав таке поняття, як «еквівалентність», і розробив *теорію рівнів еквівалентності*. За В.Н. Комісаровим, *еквівалентність* – це рівноцінність ТО і ТП, які досягається при дотриманні трьох умов:

- 1) ТП повинен мати такий само потенційний вплив на своїх адресатів, який має ТО по відношенню до своїх адресатів;
- 2) ТП повинен бути (наскільки це можливо) текстуальним аналогом ТО;
- 3) ТП не повинен мати відхилень від ТО, які неможна пояснити вживанням перекладацьких трансформацій.

У своїй теорії В.Н. Комісаров виділяє 5 рівнів еквівалентності:

- 1) *рівень мети комунікації* – Oh, it's so hot in here! – Відчиніть, будь ласка, вікно!
- 2) *рівень висловлювання* (предметна сфера) He answered the telephone — Він зняв слухавку
- 3) *рівень повідомлення* (спільні поняття) Scrubbing makes me bad-tempered — Миття підлоги псує мені настрій
- 4) *рівень опису ситуації* I told him what I thought of him – Я сказав йому, якої я про нього думки.
- 5) *рівень мовних знаків* (слів) I go to school every day - Я ходжу до школи кожного дня

Еквівалентність також розглядається на рівні окремого слова. Еквівалентність може бути повною (коли збігаються всі нюанси значення, а також стилістична приналежність слова та його конотація) та частковою (коли збігається лише певна частина значень: або стилістика, або конотація).

Тема 6

Види перекладацьких трансформацій

1. Поняття і види трансформацій
2. Лексичні трансформації

1. Поняття і види трансформацій

Трансформація – основа більшості прийомів перекладу. Полягає в зміні формальних (лексичні або граматичні трансформації) або семантичних (семантичні трансформації) компонентів вихідного тексту при збереженні інформації, призначеної для передачі.

Розрізняють такі види трансформацій:

- лексичні;
- лексико-семантичні;
- граматичні;
- стилістичні.

2. Лексичні трансформації

Лексичні трансформації застосовуються при перекладі, якщо в джерельному тексті зустрічається нестандартна одиниця мови на рівні слова, а саме:

- будь-яке ім'я власне, якого немає у цільовій мові;
- слова, що позначають предмети, явища і поняття, характерні для вихідної культури чи для традиційного іменування елементів третьої культури, але відсутні або мають іншу структурно-функціональну впорядкованість у цільовій культурі.

Види лексичних трансформацій

- 1) транскодування (транскрипція / транслітерація),
- 2) калькування;
- 3) лексико-семантичні заміни:
 - диференціація та конкретизація значення;

- генералізація;
- антонімічний переклад;
- компенсація;
- смисловий розвиток (модуляція);
- цілісне перетворення.

Розглянемо деякі трансформації за порядком.

Транскодування (транскрибування і транслітерація): *Перекладацька транскрипція* – це формальне пофонемне відтворення вихідної лексичної одиниці за допомогою фонем цільової мови. *Транслітерація* – формальне політерне відтворення вихідної лексичної одиниці за допомогою алфавіту цільової мови. Разом ці дві трансформації відносяться до транскодування. Воно застосовується, коли мова йде про назви установ, посад, специфічних для даної країни, тобто про сфері суспільно-політичного життя, про назви предметів і понять матеріального побуту, про форми звернення до співрозмовника тощо.

Транслітерація необхідна саме тоді, коли важливо дотримати лексичну стислість позначення і підкреслити специфічність речі або поняття, якщо немає точної відповідності в МП. Коли транслітероване слово вживається рідко або, тим більше, перше переноситься в україномовний текст, буває необхідно надати пояснення. У перекладах західноєвропейської художньої літератури зміцнюється тенденція уникати таких слів, які вимагали б пояснювальних приміток. Навпаки, у сучасних перекладах з мов Сходу транслітерація використовується досить часто.

Застосування транскодування. Використовують для перекладу:

- власних назв,
- назв народів і племен,
- географічних назв,
- термінів,
- найменувань ділових установ, компаній, фірм,
- періодичних видань,

- назв спортивних команд, стійких груп музикантів,
- культурних об'єктів,
- імен і назв фантастичних істот.

Наприклад: *Hollywood* – Голівуд, *Saxon Hall* – Сексон-Голл, *Bank of London* – Бенк оф Лондон, *Minnesota* – Міннесота, *Wall Street Journal* – «Волл-стріт джорнал», *Baba-Yaga* – Баба-Яга, *Hobbit* – Гоббіт, *goblin* – гоблін

Утім, існують і особливі випадки транскрипції/транслітерації, які виходять за рамки тих, що вже було зазначено.

1. Коли справа стосується широко поширених назв (великих міст, річок, відомих історичних особистостей) або вживаних імен, перекладач керується традицією їхнього написання: *Woodrow Wilson* – Вудро Вільсон, *doctor Watson* – доктор Ватсон.

2. Якщо ім'я власне обтяжується символічною функцією («промовисті імена»), крім транскрипції або замість неї використовується поєднання семантичного перекладу з калькуванням.

Отже, наступна трансформація – калькування. *Калькування* – відтворення комбінаторного складу слова або словосполучення, коли складові частини слова (морфеми) чи фрази (лексеми) перекладаються відповідними елементами цільової мови.

Застосування кальки. Калькуванню зазвичай піддаються терміни, широко вживані слова та словосполучення:

- назви пам'яток історії та культури: *Зимовий палац* – *Winter Palace*, *White House* – Білий Дім;
- назви політичних партій і рухів: *the Democratic Party* – Демократична партія, *Партія Народної Самооборони* – *the People's Self-Defense Party*,
- історичні події: *навала Бату-хана* – *the invasion of Batu Khan* і т.д.

Навчальне видання

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ «ВСТУП ДО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА»

Для студентів 2 курсу факультету «Референт-перекладач»,
які навчаються за спеціальністю 035 Філологія (Переклад)

Автор-упорядник **ІВАХНЕНКО Антоніна Олександрівна**

В авторській редакції

Відповідальний за випуск *І. Ю. Гусленко*
Комп'ютерний набір *А. О. Івахненко*

Підписано до друку 30.06.2020. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Таймс».
Ум. друк. арк. 2,09 Обл.-вид. арк. 2,0

План 2019/20 навч. р., поз. № 11 в переліку робіт кафедри

Видавництво
Народної української академії
Свідоцтво № 1153 від 16.12.2002.

Надруковано у видавництві
Народної української академії

Україна, 61000, Харків, МСП, вул. Лермонтовська, 27.